

Értékek és választások a közgazdasági gondolkodásban

A közgazdaságtan történetét, mint minden más fejlődő és ható tudományét, belső diszkussziók és különféle kutatói törekvések, szellemi áramlatok együttlétezése jellemzi. A gondolkodás főáramlata (*mainstream*) a preklasszikusoktól (skolasztikusok, merkantilisták, fiziokraták) a 18. és 19. század klasszikusain (Adam Smith, David Ricardo, John Stuart Mill) és a századforduló neoklasszikus közgazdáin át a *Chicago School* több Nobel-díjjal elismert szellemi műhelyéig (Milton Friedman, Gary Becker, George Stigler és mások) húzódik. De mindig léteztek az aktuális ortodoxiától többé-kevésbé eltérő, esetenként azt alapjaiban is megkérdőjelező koncepciók is – elég talán Thomas Malthus vagy Karl Marx nevét említeni. Szerencsére a 20. század végének közgazdaságtana sem annyira egy tömbből faragott és kikezdhetetlen, mint ahogy ez olykor a vaskos kézikönyvekből kitetszik. A kutatói csoportokká vagy iskolákká szerveződő mellékáramlatok között említhetjük az *institucionalisták* (Marx Tool, Warren Samuels, Geoffrey Hodgson) és *evolucionalisták* (Ulrich Witt, Richard Nelson, Sidney Winter) újabb képviselőit, a *radikálisokat* (Samuel Bowles, Herbert Gintis), az *új osztrák iskola* (Murray Rothbard, Israel Kirzner), a *piaci szocializmus* (Alec Nove, Jaroslav Vanek, David Ellerman), az *ökológiai* (Robert Constanza, Herman Daly) és a *kísérleti* (Vernon Smith) *közgazdaságtan* vagy a *szocioökonómia* (Amitai Etzioni) híveit, illetve az egy-egy irányzathoz nehezebben köthető olyan jelentős gondolkodókat, mint John Kenneth Galbraith, Ernst Schumacher vagy Amartya Sen.

Egy-egy mellékáramlat határvonalai természetesen nem jelölhetőek meg pontosan, mint ahogyan jellemző képviselőik sem, és nem egykönnyen kiszámítható a főáramlat mindenkori iránya sem. Ami ma eltérő gondolati iránynak minősül, a későbbiekben az ortodoxia része lehet, mint például John Maynard Keynes nézetei esetében. Arra is nehéz lenne precízen válaszolni, hogy az egy időben egymással versengő nézetek közül miért választják az érdeklődők éppen ezt vagy azt az iskolát (különösen, mivel az empirikus tesztelés az elméleti közgazdaságtan sokszor meglehetősen absztrakt modelljei esetében nem is egyszerű feladat). Mindez a közgazdaságtant a más tudományágaktól elválasztó határvonalakat is folytonosan mozgásban tartja. A *mainstream* képviselőinek egy része messze kiterjeszti a közgazdaságtan elemzési módszereinek és a racionális viselkedés jellemzőinek alkalmazását a gazdaság hagyományos területein túlra – házassági, gyermeknevelési és bűnözési, költség-haszon elemzéseket végezve, cserekapcsolatokról írva. Mások viszont a morálfilozófia, a szociológia, a pszichológia vagy egyes természettudományok területéről vesznek új szempontokat gazdaságelméleti vizsgálódásaikhoz.

A nemzetközi szakirodalomban a szignifikánsan eltérő elemeket is tartalmazó nézetekre leginkább a *non-mainstream* jelzőt használják. A főáramlat hívei által kevésbé

értékelt törekvésekre használatos még a *heterodox* (eltérő, elhajló) közgazdaságtan terminus is (egy tipikus példa lehet Tibor Scitovsky *Az örömtelen gazdaság* című, magyarul 1990-ben megjelent könyve). Az alternatív közgazdaságtan kifejezést azokra a nézetekre alkalmazhatjuk, amelyek nemcsak egyes lényeges mozzanatokban, hanem a koncepció egészét tekintve is, paradigmatisz jelleggel eltérő kritikai irányzatot képviselnek. Ilyesfajta törekvés tűnik ki például Amitai Etzioni 1988-ban megjelent, *The Moral Dimension: Toward a New Economics* vagy Robert Lane 1991-es *The Market Experience* című könyvéből. Végül használatos (inkább módszertani hangsúllyal) a *pluralista* közgazdaságtan megnevezés is – e szemlélet hívei a többirányú nyitottságot, az eltérő megközelítések létjogosultságát és közöttük a párbeszéd fontosságát hangsúlyozzák. A heterodox törekvések természetesen többnyire nemcsak a főáramlattal, hanem egymással is „perben állnak”.

A gazdaságelmélet különböző, történetileg előforduló elnevezései is a fő- és mellékáramlatok elágazási vagy találkozási pontjainál formálódtak ki: politikai gazdaságtan, nemzetgazdaságtan, társadalom-gazdaságtan, köz- (és magán-) gazdaságtan, tiszta és alkalmazott gazdaságtan, mostanában pedig szocioökómia, „új politikai gazdaságtan” és – az itt következő tanulmányok szempontjából is fontos – morálgazdaságtan. E tanok alapvetően mind az ember haszonelvű (gazdasági) viselkedésével foglalkoznak. Eltéré- sük főleg abból fakad, hogy vagy különböző vizsgálódási szinteknek (mikro, makro, nemzetállami) adnak elsőbbséget, vagy pedig a haszonelvű motiváció mellett más magyarázó változókat is szerepeltetnek a gazdasági viselkedés elemzésénél. Ha ezek a gazdasági döntéseket szintén befolyásoló, fontos független változók erkölcsi értékek, akkor beszélhetünk *morál-gazdaságtani* megközelítésről. E szemléletmódnak is gazdag tradíciói vannak, egészen Arisztotelészig visszanyúlóan, és ide véve Adam Smith-t is, a *Theory of Moral Sentiments* íróját, a glasgow-i egyetem erkölcsfilozófia professzorát. De megemlíthetjük Max Weber, Richard Tawney, Polányi Károly, Edward P. Thompson későbbi munkáit, a jóléti közgazdaságtan elosztási igazságosság problémájával foglalkozó szerzők írásait, a legújabb törekvések közül pedig Amartya Sen 1987-es *On Ethics and Economics* című könyvét vagy Deirdre (Donald) McCloskey vizsgálódásait a burzsoá erények közgazdaságtani jelentőségéről.

Külön vita tárgya (és az itt következő írásokban említésre is kerül), hogy lehetséges-e egyáltalán – mint ezt az ortodoxia 20. századi hívei közül sokan állítják – értékmentes közgazdaságtan. A *mainstream* neoklasszika például az utilitáriánus kalkulusból nőtt ki. Ez a vita elvezethet ahhoz a kérdéshez is, hogy az ember vajon elsődlegesen gazdasági lény-e (mint Marxnál és számos mai ortodoxnál), vagy inkább erkölcsi lény (a kantianus hagyomány nyomán érvelve).

Az itt következő négy tanulmány a gazdaságtani vizsgálódásokat morálfilozófiai szempontokkal is ötvözi. Korábbi változataik a *BKE Nyitott Közgazdaságtan Kutatócsoportjának* vitafüzet-sorozatában jelentek meg. Az interdiszciplináris kutatócsoport szellemiségében csatlakozni kíván ahhoz a pluralista közgazdaságtani gondolkodás mellett érvelő felhíváshoz, amely az *American Economic Review* 1992. májusi számában jelent meg, s amelyet számos, világszerte ismert közgazdász (így Magyarországról Kornai János) írt alá. E felhívás abból indul ki, hogy a tudományos igazság sem iskolák, sem személyiségek által nem monopolizálható, és hogy a közgazdaságtan mind tartalmi, mind módszertani tekintetben (más területekhez hasonlóan) nyitott tudomány. Fontosnak tartja a pluralizmust a közgazdaságtanban, a különböző megközelítések közötti kritikus, toleráns és szakszerű párbeszédet.

A kutatócsoport egyik előadásán Uskali Maki, az említett felhívás társszerkesztője fogalmazott úgy, hogy ma Nyugaton a közgazdaságtan a szétbomlás és útkeresés állapo-

tában van, s e folyamat alakulását nem könnyű prognosztizálni. Ez pedig a közgazdaság-tudomány építő köveinek felülvizsgálatára és alternatív kutatói orientációk kimunkálására ösztönöz. Az elmúlt évtizedek egyik sikertudományának tekinthető közgazdaságtan így talán veszítene valamennyit természettudományosnak tűnő egzaktágából (mely előkelő helyet biztosított számára a társadalomtudományok között), és egy szélesebb kulturális-szellemi áramlat, a posztmodern felé sodródhat. S vajon az ezredfordulóra – amikor a hatvanas és hetvenes évek fiataljai a közgazdaságtanban is a derékhadat képviselik, az olajválságok előtti nemzedéket – visszatér-e valami e tudományterületen is a Beatles, József Attila és Herbert Marcuse a kockánál bizonyosabbat kereső szellemiségéből?

Az a kérdés, hogy miért léteznek a közgazdasági elméletek piacán is egymással versengő, ill. egymást kiegészítő nézetek, a kínálat és a kereslet oldaláról egyaránt vizsgálható. Ha csak a publikációs lehetőségeket, az oktatásbeli eladhatóságot és a mindezzel járó szakmai presztízst nézzük, a *mainstream*be tartozás ma is biztosan előnyösebb egy kutató számára. A megfelelő retorika, az elegáns matematikai formanyelv használata is automatikusan biztosít a szerzőnek bizonyos elismerést, míg az igazán innovatív tartalomnak, legalábbis rövid távon, ez nem feltétlen következménye. Ha az eszmék piacán egy domináns áramlat vezérli a kínálati oldalt (és a közgazdaságtanban, sokkal inkább, mint a „puhábbnak” tekintett többi társadalomtudományban, lényegében ez a helyzet), ez megnehezíti a keresleti oldal igényeinek vizsgálatát. Hiszen ekkor – kicsit hasonlóan az orvosi szolgáltatások esetéhez – első lépésben csak az alkalmazott formanyelvben járatos beavatottak értik igazán a szellemi *output*okat, s a szélesebb szakmai és nem szakmai közvéleményhez csak az ő szűrőjükön keresztül juthatnak vagy nem juthatnak el. (Erre a „zártkörű közgazdaságtanra” használják a *blackboard economics* elnevezést is.)

Szintén Uskali Maki hangsúlyozta annak fontosságát, hogy a szellemi kihívásokat elfogadva ne ragadjunk le mint egyedül üdvözítőnél a közgazdasági gondolkodás egyetlen iskolájánál sem, és ne szigeteljük el magunkat az e területen folyó diszkusszióktól és változásoktól. Különös jelentősége van ennek egy posztoszocialista ország gondolkodói, szakmai közvéleménye számára – ahol a nem marxista nézetek sohasem tudtak igazán egyenértékű „hivatalos” versenyhelyzetbe kerülni (ami még a relatíve nyitottabb hazai viszonyok mellett is fennállt, elég csak Liska Tibor szakmai életútjára gondolnunk). A rendszerváltás időszakában, érthetően, a leggyorsabban és legmeggyőzőbben a *mainstream* érkezett és foglalta el a szellemi kulcspozíciókat – amelytől „elhajolni” valamennyire is hitelesen csak az tud, aki azt megfelelő szakmai színvonalon már elsajátította. (A heterodox törekvések hívei Nyugaton is többnyire „két lábon állnak”, s a *mainstream*ben is publikálnak, oktatnak.)

S e csak jelzésértékű bevezető végén hadd idézzem David Hume ide illő, 1777-ben megfogalmazott gondolatait: „Hiszen bármit is mondjon erről az ember, a jövő minden bizonynyal megcáfolja majd, az utókor pedig elveti. Olyan hatalmas változások következtek be már az emberi dolgokban, s oly sok minden látott napvilágot, ami ellentétes a régiek várakozásaival, hogy lehetetlen nem gyanítani: a jövőben is minden megváltozik.”

Horváth Sándor